

ZOLTAI LAJOS MUNKÁIBÓL¹

Radics Kálmán

E forrásközléssel a Hajdú-Bihar megyei Levéltár új sorozatot indít el évkönyvében. Célunk Zoltai Lajos néhány tanulmányának újbóli kiadása. Most Debrecen évfordulójához is kapcsolódunk ezzel, illetőleg tisztelettel emlékezünk a város fáradhatatlan kutatójára, aki ... „a városnak több mint 30 éven át szellemi mindenese volt”, ... „most is úgy tekinthetünk reá, mint egy élő lekszikonra, vagy a lekszikonok régi magyar kifejezését használva, a közhasznú esmeretek tárá”-ra, írja róla 1932-ben Kardos Albert.²

Eredeti célunk szerint Zoltai Lajos műveiből terveztünk külön kötetbe kerülő válogatást, amit már az 1969-es Zoltai-emlékünnepe³ valós igényként fogalmazott meg, ez azonban lehetőségeink híján egyelőre elmaradt.

A Debrecen és környékét alaposan ismerő Zoltaiban egyaránt tisztelhetjük az újságíró, a levéltárost, a történészt, a régészt, a néprajzkutatót és a muzeológust. Ezúton ajánljuk az olvasó figyelmébe Sőregi János 1942-ben kiadott munkáját, amelyben Zoltai Lajos életét írta meg. Az igényes mű bibliográfiát és Zoltai kéziratban hátrahagyott dolgozatainak, térképeinek és helyszínrajzainak a jegyzékét is tartalmazza.

Olyan szerepet töltött be Zoltai e régió helytörténeti kutatásainak igényes és magas színvonalú művelésével, hogy írásain történész nemzedékek nőttek fel, s amelyet egyetlen Debrecennel foglalkozó kutató sem hagyhat figyelmen kívül.

Zoltai Lajos országosan elismert történettudós volt, sajnálatos módon azonban még napjainkig sem végezték el tudományos munkálkodásának értékelő feldolgozását.

1 Ez a tanulmány a Debreczeni Képes Kalendárium XII. évfolyamában, 1912-ben jelent meg (81—95. old.). A szöveget a korabeli nyelvhasználatnak megfelelő, a Kalendáriumban közölt helyesírással tárjuk az olvasó elé.

2 *Kardos Albert*: A hetven éves Zoltai Lajos. DKK, XXXII. évfolyam. 1932. 111. old.

3 Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 15. sz. (Szerk.: *Dankó Imre*). Az 1969. augusztus 29-én, a debreceni Déri Múzeumban tartott Zoltai Lajos-emlékünnepe előadásai. Db. 1971. 42. old. Székely György megnyitója után hangzott el Dankó Imre, Szendrey István, Gunda Béla, Módy György, Benda Kálmán, Komoróczy György és Varga Gyula előadása, s az ünnepség Gönyei Antal Zárszavával ért véget. Hasonló gondolatot vetett fel a hetven éves Zoltai Lajosra emlékezve Kardos Albert Debreczeni Képes Kalendárium hasábjain. Többek között ezt írja: „Csak egy ügyes szerkesztő kéz kell és magából Zoltaiból összeállíthatja Debrecennek kimerítő és megbízható történetét.” DKK XXXII. évf. Debrecen. 1932. 114. old.

4 A tanulmányban az eredeti kiadás 87. oldalán Zoltai sajátkezü rajzai vannak (az asztalosok céhládája és a mészárosok céhládája), a 88. oldalon pedig a csutorások, ésűsök tábláját láthatjuk.

Hasznos alapkutatásokat, előmunkálatokat jelentett Zoltai munkássága a mostanában megjelenő Debrecen-monográfiához is. Írásainak egy része alig hozzáférhető helyeken jelent meg, de már nagyobb tanulmányait⁵ sem könnyű megtalálni.

A helytörténetírás mai művelői módszerben, alaposágban is tanulhatnak még Zoltaitól. Úgy érezzük, a felsoroltak joggal indokolják az újrakiadást, az ilyen jellegű publikációs lehetőségeket.

⁵ Tekintettel arra, hogy a most újrakiadott tanulmány Zoltai Lajos korai munkái közé tartozik, felhívjuk a figyelmet néhány olyan megállapításra, melyeket maga Zoltai is helyesbített későbbi, kiérlelt műveiben. Ilyenek pl. a dák anart törzs két „városának” Debrecen környékére való lokalizálása (172. old.) vagy a Debrecen helynévnek szláv eredeztetése, s így alapító népességének szláv volta (172. old.). Mindkettőt Zoltai már 1925-ben megjelent egyik fő művében „Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV-ik századokban” — elvetette, bár néhány városunk környéki helynév szláv eredetét feltünteti. Ugyancsak éppen ő maga tisztázta, hogy csak a posztócsapók — szürvégszövőök — eredeztethetőek a XIV. sz. első feléből, a gubacsapók mestersége jóval később született meg. A közreadott tanulmányban még mindkettőt a legősibb debreceni céhes iparok közé sorolta (177. old.). Zoltai például nem tudhatta, hogy a kassai szűcsök 1307-re datált céhlevele hamis. Ezért írhatta 1912-ben, hogy ez az ország területéről ismert legrégebbi céhlevél (177. old.). A felsorolt és még néhány más kijavítandó részadat semmit nem von le a közreadott tanulmány értékéből. Zoltai Lajos elsőként foglalta össze és értékelte Debrecen ipara és kereskedelme legkorábbi századainak történetét.

DEBRECZEN IPARA ÉS KERESKEDELME A XVIII. SZÁZAD ELEJÉIG

Zoltai Lajos

I.

Debreczen korán kifejtett kereskedelmi és ipari jelentőségének okai

Száz és egynéhány esztendővel ezelőtt Towson Róbert nevű angol Debreczent ismét útjába ejtven, így kezdi leírását: „Micsoda körülményeknek köszönheti Debreczen létrejöttét, azt nem tudom; de azt sem fejtetem meg, mi bírhatott rá 30 000 embert, hogy olyan vidéket válasszon magának lakásul, hol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő-, sem építőanyag nincs.”

Ma sem érti ezt sok idegen, aki ide vetődven, innen-onnan százezer lakost számláló, palotákkal ékeskedő, az elektrotechnika vívmányait élvező nagy várost lát maga előtt; sőt magok a debreczeniek sem tudják, mert még alig foglalkozott közülök is valaki behatóan ezzel a kérdéssel, hogy miképpen, micsoda külső- és belső tényezők összehatása által nőhetett ezen a pusztán, sík földön, a legrégebb debreczeni krónikás, jó öreg Barta Boldizsár szavai szerint: „ebben a mezőben” ilyen népes, nagy és gazdag város.

Towson úrnak valósággal igaza van abban, hogy a természet ettől a helytől éppen azokat az eszközöket és javakat tagadta meg, amelyek tapasztalás szerint úgy a legrégebb, mint az újabb időkben, leghatásosabb tényezői a városok kialakulásának és fejlődésének. Igazuk van az idegeneknek is, akik amiatt panaszkodnak, hogy Debreczenben nem találják meg a természetnek szemtelket gyönyörködtető szépségeit, a munkában elfáradt embert felüdítő kies tájakat.

Azt is hozzátehetjük, hogy ez a hely, amelyen a mi kedves otthonunk áll, a keresztény magyar polgárosodás hajnalán, az Árpádházi első királyok idejében, azokkal az intézményekkel, fejedelmi alkotásokkal sem dicsekedhetett, amelyek az akkori körülmények rendjéhez és idők természetéhez képest, különféle kézműveseket, árusnépeket gyűjtöttek maguk köribe és ily módon ipari, kereskedelmi telepet teremtettek, mintegy városnak a magvát vetették el.

Mert, bár igen nagy valószínűséggel a fejedelmi, majd királyi ház birtoka volt Debreczen, e helyen sohasem épült királyi-, sem később főúri vár; püspöki székhelyé sem tette a szent királyok vallásos buzgósága; monostort is csak századok múltával találunk benne.

Már pedig a X—XII. században nemcsak Magyarországon, hanem a műveltség terén előre haladottabb nyugaton is csak hatalmas hűbér urak, világi és egyházi fejedelmek udvarában és udvara körül keletkeztek kézművestelepek; ezekből alakultak ki lassankint a városok.

Annyival inkább nem érdekesség nélkül való kérdés tehát: mi okozhatta mégis, hogy már a XIII. század végén, amikor nemzetünk a rettenetes tatárdúlásból új életre támadt és ismét virágzásnak indult, íme ezen a helyen úgyszólván hirtelen, messze nyúló vidék egyik legnépesebb, legvagyonosabb, kereskedéssel és kézműipar-

ral foglalkozó községe kezd előtűnni? Megkísérlem, hogy feleljek e kérdésre. Minde- nek előtt hangsúlyoznom kell, hogy város és vár alapítására bármennyire kedvezőtlen is Debreczen környékének geológiai és földrajzi alakulása, az elvitázhatatlan, hogy talaja kövér füvet termő; a közelében folydogált Tóczó hajdan hallal bővelkedett s ugyan ez a Tóczó mintegy választóvonal a Nyírség egykor erdővel borított homok- buczkái és völgyei, meg a buján termő televényes alföldi róna között. Könnyű és biztos megélhetést talált tehát ezen a tájon már a primitív ősember is, amiről a múzeu- mokban látható számos kő-, bronz-, kelta- és népvándorlaskori lelet tanúskodik. Sőt Ptolemaeus térképe szerint a hatalmas dák birodalomnak észak-nyugati két városa, a biztosan ismert fekvésű Párolissumtól (a Szilágysomlyó közelében levő mai Mojgrádtól) nyugatra — körülbelül a mai Debreczen környékén feküdt, ti. az anartok törzsének Rukkonion és Dokiráva nevű városai.

Kétségtelen tehát, hogy Debreczen területe már a nomád barbár népek idejében la- kott hely volt. Városunk évezredes neve pedig azt mutatja, hogy a honfoglaláskor e helyen szlávok tanyáztak; a helység szláv nevét azután a győztes hódítók átvették és megtartották.

A polgárosodás terjedésével megindult kereskedelem pedig ezt a szláveredetű, a homokos Nyírség legszélő nyugati dombján álló községet éppen útjába ejtette, akár nyugatról—keletre, Pozsony, Buda, Pest felől, akár északról, Lengyelország felől, délnek, Várad és Erdély, avagy a Maros felé és megfordítva szállította áruit. A köz- lekedésnek ezt az irányát természeti okok szabták meg.

Az utasok és kalmárok a Sárrét télen-nyáron járhatatlan ingoványos mocsarai miatt, amelyek felnyúltak egészen Nádudvarig, kénytelenek voltak némi kerülő úton kelni át a Tiszán. Erre legalkalmasabbnak ismerték fel Füred táját. Az út ugyan onnan is nehéz és fárasztó volt Debreczenig; mégis jobb és aligha hosszabb, mint Szolnoktól a Kunságon keresztül Váradig. Debreczen homokos, sártalan talaján alkalmas pihenő kínálkozott a fáradt utasok számára; de akkor is, ha Várad felől érkeztek. Így jövünk rá, hogy a legelső magyar vasutak tervezői a múlt század harminczas-negyvenes éveiben évezredes tradíciókat követtek, amikor a nyugat— keleti tranzverzális vasutat Pestről Debreczennek és Váradnak Fürednél vagy Tarján- nál akarták a Tiszán át megépíteni. És ősrégi, kipróbált nyomokon jár a debreczeni, meg a többi érdekelt kamarának az a törekvése is, hogy Kassa, Miskolcz, Várad, Arad és Temesvár között Debreczenen keresztül egyenes vasúti összeköttetést létesít- senek.

Úgy képzelem tehát, mert erre vonatkozólag közvetlen írott bizonyítékaink nincse- nek, hogy a kicsiny Debreczennek legrégebb urai, akár az első királyok, akár a tiszán- túli földön uralkodó királyi hercegek, tudniillik az „ifjabb királyok”, akár valamelyik honfoglaló nemzetség tagjai, korán felismerték e helység jelentőségét, amely az or- szágutaknak ezen a ponton találkozásából állott elő. Az a körülmény, hogy kelet és nyugat, dél és észak áruit hordozó kalmárok itten megpihentek, természetszerűleg sokadalmak, vásárok tartására vezetett. A földesúri élelmesség a vásárokat intézmé- nyes módon tovább fejlesztette. Vagy ezek a sokadalmak szoktatták iparúzésre az ős debreczenieket, vagy pedig ezek már ab. ovo kezdettől fogva kézműiparral rótták le a munkabeli szolgálatot, amivel uraiknak tartoztak. Föltehető, hogy kevés szám- mal idegenek is, külföldiek — hospites — megszállották Debreczent. Legalább néme- lyek ilyen külföldi települőkre vezetik vissza a ma is használt Burgundia utca és Kandia utca elnevezéseket. Saját kutatásaim alapján igazolhatom, hogy Burgundia, mint városrész neve, legrégebb városi jegyzőkönyvünkben, 1547—1557 között csak- ugyan többször előfordul. Kandia-köz elnevezéssel azonban csak a XVIII. század elején találkoztam legelőször.

Én így tudom az okozatnak okát adni; így magyarázom meg Debreczennek viszonylagosan rohamos fejlődését.

1300 körül a nagyterjedésű váradi egyházmegyében a püspöki székhely után Debreczent legnagyobb, legvagyonosabb egyháznak mutatják a szeretetadományok és pápai tizedek szedéséről fennmaradt jegyzékek. Ugyanezen időben épült monumentális főtemploma mellett másik plebániái templomáról, iskolát tartó gazdag kolostoráról is van emlékezés. Nagy Lajos királytól 1360-ban megkapja a városi önkormányzat jogát, a szabad bíró választást és saját bíraskodást. Polgárai szász és más idegen nyelvű czivítások példájára mesterségek szerint már ekkor czéhekbe tömörülnek. Zsigmond király 1405-ben, hogy az ő Debreczen városának polgárai és lakosai békében és bátorságban élhessenek, elrendeli, hogy a város, előljárói által meghatározandó körzetben kőfallal és egyéb alkalmas erődítéssel vételessék körül. Ugyanezen kiváltság levelében a király Debreczent mindazon jogokkal és szabadsággal is megajándékozta, amelyekkel a királyi székváros, Buda élt.

Fejedelmi pártfogók, a Hunyadiak védelme alatt tovább gyarapodik Debreczen. Kőfalak helyett ugyan, a Towson Róbert által is említett építési anyag hiánya miatt, csupán mély árkokkal és olcsó, könnyű palánkokkal övezik, amik legfeljebb kisebb martalócz csapatok ellen nyújtanak bátorságot. Ez az oka, hogy Debreczen véres ostromokat nem állott ki és polgárai elszánt védő harczok vitézi tetteivel sem írták be nevüket városuk és hazájuk krónikájának lapjaira. De én azt tartom, hogy a mi debreczeni őseinknek elszántságuk, bátorságuk és hősiességük nem vala kisebb — ámbár csak a mesteremberi szerszámokat és kalmári singet szerették kezelni —, mint azoké, akik felvértezve, aczélos szablyát forgatva csatamezőkön néztek szembe a halállal.

A polgári munka szeretete, párosulva az életnek is kockáratevésével, sokoldalú ipari és kereskedelmi tevékenység okozta, hogy nemzeti életünk legszerencsétlenebb korszaka, a mohácsi vésznek, az ország háromfelé szakadásának földrengéséhez hasonló ideje sem akasztotta meg Debreczen fejlődését abban az irányban, amelynek akkor indult, amikor vidéki kicsiny falu szűk kereteiből kezdett kibontakozni. Íme már ebben a zivataros korban irigyelt vetélytársa a legdaliásabb magyar király Szent László legendás sírja fényétől beragyogott búcsújáró Váradnak. Egy roppant fontos adatunk van Debreczen népességére, vagyonosságára és államgazdasági jelentőségére nézve az 1552. évi adóösszeírásokból. Tehát olyan időből, amikor Szulejmán szultán hadai még nem pusztították el Várad és Debreczen vidékét, amikor a török hódoltság nem sajtolta ki még a tiszántúli lakosság életerejét.

Ezen országos összeírás Bihar vármegye 10 830 adózó portája közül egy tizedrésznél többet, vagyis 1216 portát talált az akkor ugyancsak Bihar megyéhez tartozott Debreczenben. Míg ugyanakkor a még mindig püspöki és káptalani fényes székhely, a kulcsos Várad összes elővárosaival együtt sem számlált többet 536 portánál. Bunyitay kanonok ez utóbbi adat alapján Várad akkori lakosságát mintegy 10 ezer lélekre becsüli. Nos, ha jól számít Váradra nézve a tudós praelátus, akkor Debreczenben ugyanazon időben bizonyosan kétszer annyi ember élt. Netalán Várad felől hallható ellenvetésekkel szemben főlemlítem, hogy 1552-ben Debreczen is még saját ősi, aránylag szűk határára szorított, mert csak ötven esztendővel később kezdte megszerezni a körülötte elpusztult falvak határait.

Éppen erre az időre esik az is, hogy a hitjavítás, a reformáció szülte nagy vallási és művelődési mozgalmak terén Debreczen ragadta magához a vezérlő szerepet, nem is egy-két vármegye, hanem az egész tiszamelléki országrész magyarsága előtt. Így lett a református Debreczen, apostoli buzgalmű tudós papjai, iskolája és könyvnyomató műhelye révén, Méliusz szavait idézve: „Magyarország világitó lámpása”. Hogy olyan

időben, amikor a legmélyebb vallásos érzés hatotta át szegény és gazdag, jobbágy és főúr, egyesek és tömegek lelkét, amikor az Istenbe vetett hit és bizalom volt legerősebb vára, egyetlen menekvése az örökös halálos veszedelemben forgott embernek; amikor az ország lakossága, főként a magyarság habozás nélkül, tömegesen csatlakozott a debreczeni hitvalláshoz, hogy ilyen körülmények között mekkora tekintélyt kölcsönzött ez a vezéri szerep Debreczennek, azt nehezen tudja megérteni egy olyan nemzedék, a mai nemzedék, amely országpusztító katasztrófákat, népölő borzalmas szenvedéseket, csak hírből ismer; nem érti meg azt a mai nemzedék, amely zavartalan béke ölén, könnyelmű elbizakodottságban Istenéről is elfelejtkezik.

Az erdélyi nemzeti fejedelmek, akiknek hatalma alá tartozott városunk, az ország háromrésze szakadása után másfél száz esztendőnél tovább, úgy néztek Debreczenre, mint birodalmuk egyik legragyogóbb gyöngyére, mint ország- és egyháztartó erős oszlopra. Úgyis bántak vele, amennyire csak tehették. Sőt ha igazságosak akarunk lenni, elmondhatjuk, hogy a török szultánok is megbecsülték, miótátul fogva a tisztántúli vidéket behódoltatták. Igaz, hogy a mozlim államrendszer csupán rideg kincstári szempontból kímélte a végelpusztulástól; de mégis ez az önző politika biztosította Debreczen fennmaradását; noha fejlődésének nem kedvezett és a messze székelfő padisárokra keveset adó budai helytartók, egri és váradí pasák, fegyelmezetlen tatár khánok gyakran megsarczolták minden szultáni szabadságlevelé ellenére.

Íme a legnagyobb szultán Szulejmán khán ilyen jókívánság mellett adott szabadságlevelét meghódoló őseinknek: „Városotok gazdag legyen és gyermekeitek sokan legyenek”. „Most már sokan is vannak, írja róluk száz évvel később világjáró jámbor Evlia Cselebi, és minden ember után 1—1 aranyadót fizetnek.” Ha már szóba hoztam igaz hívő Evlia Cselebit, lehetetlen elhallgatnom, hogy megszilajodott keleti dús képzetele miképpen jellemzi Debreczent a XVII. század közepén: „Mikor a debreczeniek Szulejmánnak meghódoltak — írja Evlia Cselebi — két pár kenyeret hoztak ajándékba s mindenik pár kenyeret száz bivaly húzta. . . Tiszta fehér cipókenyerök olyan, hogy a világ negyed részén sincs párja”. Közbe legyen mondva, az angol Towson úr is el volt ragadtatva a debreczeni kenyértől. „Könnyebb, fehérebb és ízletesebb kenyeret — mondja Towson úr — sehol a világon nem ettem mint, Debreczenben. Egy-egy kenyérnek nagysága — ne higyjék, hogy ez talán tréfa — fél köbrőf.” De hadd beszéljen megint a néha hárijánoskodó jámbor, szegény Evlia Cselebi: „E városnak, ti. Debreczennek 12 800 csinos háza van kertekkel 40 000—50 000 rája lakik benne. . . (Értsük, hogy sok házat és temérdek lakost számlál.) Tizenkét bíró kormányzója van — a 12 esküdtre czéloz —, akik ezüst fogantyús botot hordanak. . . Háromszáz posztós boltjában és még másféle ötszáz boltjában mindent asszonyok árúsítanak. (Nem így tesznek-e most is a debreczeni mester- és kofaasszonyok?) Háromszáz utcája van. . . E város árkaival erősebb a várnál. . . Vize, levegője kellemes. Szép férfainak és szép asszonyainak se szeri, se száma.” Hozzá kell tennem, hogy a derék Evlia Cselebi személyesen megfordult Debreczenben és elhíhetjük, hogy a tiszteletes tanács pár zacskó ezüst pénzzel néki is kedveskedett. Talán ez is oka, hogy rólunk olyan hízelegve írt.

Ezért a nagy hírnévért kellett Debreczennek annyi adót, sarcot fizetni, annyi ajándékokat osztogatni. Az volt a legnagyobb erőssége, kőfalnál és sánczoknál biztosabb védelme, hogy ipari munkájának, kalmári élelmességének gyümölcsét a hatalmasokkal megosztotta; sokszor minden hasznát a hatalmasoknak adta. Már Barta Boldizsár megírta, hogy ez a város „adommal” tartja fenn magát. Sőt „adommal” szolgálta hazáját, nemzete szabadságát is, valahányszor a szükség úgy hozta magával. Így cselekedett a Bocskay, Bethlen háborúiban s különösen II. Rákóczi Ferencz hét éves szabadságharczaiban, amikor Debreczen volt a harczoló kuruczok legelső és legszor-

galmasabb hadfelszerelő műhelye. A debreczeni polgárok nem vérök hullásával, nem halált osztogató fegyveres kézzel, hanem kézműves munkájok között hullajtott verejtékökkel, a mesterember alkotó szerszámaival segítették diadalra juttatni a magyar szabadság ügyét. Hát nem inkább illik-e szabad, önértetes polgárhoz, emberi hivatáshoz az építés, mint a rombolás; új javak előállítás, mint az élőknek lemészárlása?!

II.

Czéhek és mesterségek

Debreczen régi iparáról és kereskedelméről ez alkalommal csak vázlatos ismertetést adhatok; ezt is a XVIII. század elejéig vezethetem le. A múlt századok ipartörténetét a czéhek története nélkül nem lehet tárgyalni, sőt amaz a czéhek szervezetének ismerete nélkül megérteni sem lehet. Megengedi tehát a szíves olvasó, ha röviden összefoglalom a czéhek külső és belső szervezetének leglényegesebb tulajdonságait, különösebb tekintettel saját czéheinkre.

A czéhek alakulása, szervezete, célja teljesen megfelelt a rendiségen alapult társadalom szellemének. Minden egyes czéh nehezen megközelíthető zárt testület volt és tagjai érdekeinek kölcsönös, közös védelmére autonóm jogokat gyakorolt, éppen úgy, mint a város, amelyben működött.

Az egy társulatba tartozó mesterek érdekeinek előmozdításán kívül feladatuk volt a czéheknek a város védelme és szolgálata; a vallásos buzgóság emelése, jó és szigorú erkölcsök ápolása; emberbaráti cselekedetek művelése. Gyakran aprólékossáig menő törvényekkel — ártikulusokkal vagy rögulákkal — szabályozták a czéhbe való felvételt, a mesterművek készítését, a hozzájuk való nyers anyag megszerzését, a kész művek értékesítését; a czéhbéli és városi előjárók iránt való engedelmességet, a tagoknak egymás, a legényeknek és inasoknak, vagyis apródoknak a mester és mesterné asszony iránt való köteleességét; a nőtlen mestereknek megházasodását; az isteniszteleteken való részvételt; kizárólag Debreczenben az ekklesiára és az iskolára néző jövedelmek beszolgáltatását; a beteg, elszegényedett mesterek, legények, a mesterözvegyek és árvák gondviselését, az elhaltak végső tisztességtételét.

E szabályokat a czéhek maguk alkották, azután az illető város tanácsa s gyakran az uralkodó erősítette meg. E szabályok híven mutatják, hogy régi iparosaink „miképen éltek, dolgoztak, mulattak; miképpen védték városaikat”.

A czéhnek több tisztviselője volt. Nevezetesen: egy vagy két czéhmester; az atyámester; a dékán vagy bejárómester; a látómesterek és a szolgáló vagy ifjúmester. A legfőbb mégis a czéhmester volt, széleskorú jogokkal és köteleességekkel. „Egybefoglalva ő volt a czéh gondviselője, vezetője, érdekeinek védője, pénztárnoka, a gyűléseken és lakomákon elnöke; egyszersmind a mesterek ellenőrzője, munkáik bírálója, a czéh törvényeinek őre és az ellene vétők bírója. Másrésztől kifelé ő volt a czéh képviselője; a hatósággal és a vásárló közönséggel szemben legalább is erkölcsi felelősséggel tartozott a czéh ügyeit és a mesterek műveit illetőleg.”¹

A czéh mestert évenként választották és esküt tett „a czéhnek igazságára és igaz törvény szolgáltatására”, „hogy az igazat nem hamisítja és a hamisat nem igazítja”, valamint az ekklesia és schola jövedelmének gondviselésére, amint ezt több debreczeni czéh régiebb ártikulusai megállapítják. Tartozott újévkor a város főbíróját illendő tisztességes ajándékkal köszönteni.

Az imént már említém, hogy a czéhek nehezen megközelíthető, zárt társulatok voltak. Éppen mint ma is a kamarási méltóságot elnyerni akarók, úgy a mester-

¹ Dr. Szadeczky: A czéhek történelméről. Akad. Értekezések, XV. 36.

legény is, aki „gazda és derék mester”² akart lenni, nehéz próbákat állott ki. Igazolnia kellett törvényes házasságból való származását, inasi és legényi esztendőinek eltöltését, két vagy több évi vándorlását, jó magaviseletét; elébb a városi tanácstól polgárjogot kellett szereznie; azután tartozott a mesterség felváltásáért bizonyos, néha fel-tűnően nagy összeget lefizetni; majd úgynevezett mesterpróbát tenni, vagyis mesterremeket készíteni, amit ha a czéhmesterek, látómesterek, avagy az egész czéh jónak ítélték, akkor felvették a czéhbe; de még mindig tartozott mester-asztalt adnia, többnyire részletesen előírt ételekkel és elegendő borral. A mester-asztalt a sok visszaélés miatt későbbi időkben némely czéh önként megszüntette és pénzüil váltatta fel. Még később, királyi rendeletre teljesen megszüntették. Ha nem fogadták el a remeket, akkor a legény tovább vándorolni volt kénytelen.

Műveltségtörténeti szempontból felette érdekesek a czéhszabályoknak a mesterremekre és mesterasztalra vonatkozó részei. Az asztalosoknál a próbamű egy ládás asztal, egy singes szép láda, avagy egy ostábla volt. Beköszöntésért 2 frt, mesterasztalért és borért 9 magyar forint járt. Ennek egy harmada az ekklésiáé.

Bodnároknál a remek: egy jó forma és alkalmas fürödőkád, egy 12 csebres hordó és egy hosszú léhu. Mester-asztal felváltásért 12 forint.

Csizmadiáknál remekmű: egy száras csizma, varrással, tóldás nélkül, sima sarkú, egyenes sarkú; egy igen magas sarkú gyulai papucs, s egy sólya, „ki belől mind egészen belőtt és az varrása sohal ki ne lássék”. Mester-asztal egy tál tisztességesen készült fekete levesétek, egy „pöcsönye”, gyümölcs, elégséges kenyérrrel és borral.

Fazekasoknál mesterremek: egy-egy 16 itzés öreg korsó, két fülű fazék, boros korsó, egy czipós-, és egy parasztkályha. Míg ezek készülnek, a két látómesternek minden nap tisztességes étel s mellé 1—1 pint bor és 8 garast érő dió-perecz dukál borkorcsolyának. A mester-asztalt 25 frttal kellett megváltani.

Fésűsök és gombcsinálókknál remek mű: szép, fehér vagy sárga szaruból 3 darab széles, hosszú, ritka és sűrű fésű; illetőleg 12 szép tiszta fekete öreg gomb, fele gyöngyházzal, fele hegyes rézcsillagokkal kirakva és egy csomó sima, rózsás tetejű, csillagokkal kirakott kisebb gomb. Ki hinné, hogy a legpazarabb mester-asztalt a fésűsök és gombcsinálókknak kellett adniok. Ezt lehetetlen elhallgatni. Íme az étlap: a tagok számához képest: „1. tehén hússal, velőskoncczal és disznó orrával elegyesen főzött káposzta, felyül eleven borssal meghintve. 2. Laskával vagy rizskásával főtt kappan vagy jó kövér öreg tyúk. 3. Malac vagy lúd, vagy rucza hússal főzött fekete lév. 4. Lúd vagy rucza aprólékjával főzött kacsa. 5. Egy szép és jó tehén húsból és egy kövér tyúkból álló peccsenye. Borra pedig kellett tenni 12 forintot. Ha sajnálta az új mester a vendégséget, felválthatta 24 forinttal.

Késeseknél próbamű: két bokor (pár) csapott és egyenes hegyű hármás kés, villa, kiknek nyelei gyöngyházzal, türkissel mentül sűrűbben és szebben kirakottak legyenek, az élén és fokán végig finum acél legyen. A remeket a város bírójának kellett bemutatni egy pint borral; az egyik pár kés a bírót, másik a czéhet illette. Mesterség váltás díja 8 forint. Mester-asztal: egy temérdek fazék káposztás hús, 2 tyúk főve, 1 malac sütvé, elegendő fehér kenyér, dió, mogyoró, s 4 forint ára bor.

Kerégyártóknál a remek: egész szekér minden részével és szerszámával. A bírónak egy pint bor s egy új kerék járt a bemutatásnál. A czéhet 10 forint illette.

Mester-asztalról nincs szó.

Lakatosok, kovácsok, csiszároknál a mesterremek különböző. A kovácsrend tartozott egy-egy kaszával, ásóval és fejszével; a lakatgyártó rend tetszése szerint pléh-műből igen szép ajtó pléhvel, igen jó erős lakattal; ónas műből igen szép zabolával,

2 Debreczeni vargák artikulusa 1599-ből.

pártás kengyellel, tisztított múból igen szép völgyes csákánnyal, rézzel bevett szerkercczével; a csiszár rend egy sima bogláros pallossal, három arasz sarkvasú, hegyes reszelt törrel és apró kötővasakra csinált szablyával. Mesterváltás 12 magyar forint és a mester-asztal olyan, mint a késeseknél.

Szappanosoknál a remek abból állott, hogy a czéhmesterek által kimért 2 mázsa faggyúból, nyolcz egész debreczeni negyed széksóból és 2 negyed mészből elégséges jó szappant kellett főzni. Mesterség felváltása 10 magyar forint. Mester-asztalról az ártikulusok nem intézkednek.

Szjgyártóknál a remek négy lóra való minden szerszám és egy katona egész szerzám. Ezek inkább a beszegődtetett apródtól, meg a társpharat ivó legénytől követeltek költséges lakomákat.

Vargáknál mesterremek: egy füles czipellő, egy szekernye és egy asszonyi állatnak való saru. A hozzávaló bőrt a remeklő maga csáválta. Az egész mesterség felváltása 10 magyar forintba, a főbírónak járó szekernyébe és a két czéhmesternek járó kesztyűbe került.

A debreczeni czéhek múltja a XIV. század első feléig nyúlik vissza. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a debreczeni kézművesek nem sokkal azután szervezkedtek czéhekké, hogy a felső magyarországi és erdélyi német városokban megalakultak a különböző czéhek. Nálunk az első czéhekben minden bizonnyal a kiválólag ősi magyar mesterségek művelői társultak: úgymint: a szűrvégszövők, gubacsapók, a tímárok vagy vargák, szjgyártók, szűcsök, csiszárok vagy fegyverkovácsok. A tímárok 1555-beli levelökben azt írja enyingi Török János, Debreczen akkori földesura, megerősítvén régi szabadalmaikat, hogy az ő mesterségükről szóló olyan levelet vittek elibe, amelyet már 200 esztendejénél régebben adtak nékik a régi királyok. A tűzgyulladások s más katasztrófák között megsemmisült ezen okmány tehát 1355 előtt keletkezhetett; ez az idő pedig már nagyon közel esik 1307-hez, amikor a Magyarország területéről ismert legrégebb czéh-levél a kassai szűcsöké, kiadatott. Hogy Debreczenben 1405-ben már több czéh állott fenn, kitűnik az Zsigmond király ezen évi privilegiumából, amely minden debreczeni czéhtől a királyi lovászmester részére egy-egy művet követel.

Sajnos, a legősibb kézműiparágak legrégebb eredeti czéhszabályzataikat, kiváltságleveleiket az idők zivatariban elveszítették; de későbbi leveleik többnyire hivatkoznak még régebb privilegiumokra és státútumokra. Röviden felsorolom azon czéheket, amelyeknek meglevő legrégebb okmányait ismerjük.

Szűrvégszövők és gubacsapók rendtartásait a Debreczeni Dózsa László és Monaki Sándor földesurak 1395-ben erősítették meg. A szűcsökét 1449-ben Mészár Gergely akkori főbíró és esküdt társai adták ki Hunyadi János parancsára. A posztószabó és posztónyíró mestereké Nagy Mihály bíró idejében, 1468-ban kelt; a mészárosok szabadalmait Hunyadi János özvegye, Szilágyi Erzsébet adta 1478-ban. A kovácsok, szjgyártók, kaszacsinálók és sarkantyúművesek Szilágyi Erzsébettől és Hunyadi Mátyástól kapták a magokét ugyanazon időben. A tímárokét 1486-ban erősítette meg a tanács. Ötvöseink legrégebb szabályzatát a kecskemétiék 1557. évi ártikulusából ismerjük, akik 1551-ben a török elől Szegedről menekültek Kecskemétre és ott új czéhet alapítván, a debreczeni anyaczh rendtartásait kérték kölcsön.

A borbély czéh levele 1583-ból való, a legrégebb hazánkban, amelyet ezen iparágról ismerünk. A kerékgyártó vagy szekércsináló mestereké 1589-ben, a szappanosoké 1598-ban kelt. Igen figyelemre méltó Rudolf királynak 1593. évi azon kiváltságlevele, amellyel a debreczeni ötvösök, szabók, tímárok, vargák, ácsok, kovácsok, szappanosok és kocsigyártók vámmentességét újra megerősíti, de miutáni vonatkozólag a régi királyoktól kapott leveleik elvesztek.

A csizmadiák, akik eddig a vargaczéhekbe tartoztak, csak 1604-ben alakítottak külön cézhetet. Az asztalosok régi privilegium alapján 1620-ban szervezkedtek önálló céhekbe. A takácsok 1642-ben már külön cézhekkel bírtak. Az 1657. évi városi jegyzőkönyv tizennégynek mondja az öreg céhek számát; újakul említi a csapókét, amelynyiben a szűrvégszövőkötől különváltak, a fazekasokét és az erszénygyártókéét. Gombkötők, kötélverők 1672-ben kaptak engedelmet a tanácstól céhek alakítására. A molnárok cézhéről 1677-ben, a késcsinálókéről 1678-ban van először említés. A fésűsök szabályait 1713-ból, a bodnárokét 1715-ből ismerjük. A könyvkötők 1704-ben a kassai anyacézhek filiáját alkották. Így volt ez kevesebb számmal lévő más kézműveseknél is, akik elébb vagy valamely rokontermészetű helybeli cézhekhez, vagy idegen társulathoz kötötték magokat. Mert kétségtelen, hogy nem csak azokat a mesterségeket fűzték Debreczenben, amelyekről a fennállott céhek tanúskodnak. Íme már 1550 körül találunk városunkban egy vagy több borégetőt, bodnárt, csűgyártót, erszénygyártót, fésűst, gyertyamártót, hentest, hegedűst, lantost, íjgyártót, kannagyártót, kallóst, kaptást, kopjacsinálót, kőművest, nyereggyártót, sípost, salétromfőzőt, orgonistát (1549-ben), orvost és orvosasszonyokat, ónkannagyártót, olajost, portörőt, vagyis puskapor csinálót, tőcsérgyártót, téglavetőt, tűgyártót, takácsot. A XVII. században bádogosok, rézművesek, paplanosok, süveggyártók is említetnek. A kenyér-, kalács-, perezcsütök pedig külön cézhekben tömörültek. Levéltárunk török oklevelei tanúskodnak róla, hogy a legelőkelőbb török urak, basák, bégek és agák Budáról is Debreczenbe küldözgették javítás végett fegyvereiket, órájukat (1604). A sűrűn változó budai vezér basák három lovas debreczeni kocsi, hámostul, szerszámotul követeltek újévi ajándéku. Husain szolnoki szandsák bég, hogy a Szolnok látására készülő beglerbasának elejibe mehessen, valami költségen kívüli szintén kocsiért sürgette a debreczenieket. „Mert — így íratta magyar deákjával — tudjátok, Döbröczönnek nagy híre neve vagyon. Ihon most is az ti hírötök-nevetök miá kocsi kérnek, aranyos szablyákat kérnek tüllem.”

Török, tatár, német ezért a nagy híréért beh sokszor megbúsította, be kegyetlenül meg-meg sarczolta Debreczent!

III.

Kereskedelem és kalmárok

De beszéljünk már városunk kereskedelméről és kereskedőiről is. Debreczen közgazdasági jelentősége nem kisebb erről a néző pontról tekintve is, mint az ipari téren. Az ipar és kereskedelem kölcsönösen támogatta egymást és párhuzamosan fejlődött. Azt mindenki tudja legalább hallomásból, hogy még a múlt század derekán is roppant népes vásárok zajlottak le Debreczenben. Tagadhatatlanul ez is valami. Mert tiszta dolog, hogy nem csekély haszon származik a városra abból, ha benne évente néhány százezer vagy pár millió forint értékű áru forgalma legalább részben, saját polgárai közvetítésével bonyolódik le. Az augsburgi mészárosok szerint a XVI. században is a debreczeni vásárok voltak az ország legjobb vásárai, ahová ők maguk is eljárogattak. Csakhogy a debreczeni kalmárok nem szorítkoztak csupán a magok sokadalmaira; hanem — mindjárt látni fogjuk — velük született, erősen kifejlett üzleti szellemtől hajtva, egy kiváló gazdaságtörténet írónak, Takács Sándornak reájok vonatkozó szavai szerint „minden képzeletet felülmúló merész vállalatokba” bocsátkoztak és a külföldre is kiterjedő nagyarányú kereskedést folytattak.

Debreczeni kereskedőkről még régibb adatunk van, mint iparosainkról. 1299-ben történt, hogy Heves megyében, Gyöngyös tájékán vásárról jövő debreczeni kalmárokat megtámadtak; közülök hármat megöltek, hatot megsebesítettek, 200 ezüst

márkát érő árujokat elrabolták. Mennyi pénz volt ez akkor? Róbert Károly idejében egy márka ezüstműből 8 arany forinttal felérő 320 dénárt vertek. 200 márka tehát 64 ezer dénárt vagy 1600 aranyat ért. Ugyanabban az időben Debreczeni Dózsa mester Zám helységet 10 ezer holdas határával, kegyúri jogával, vámjával, összes jobbágyával együtt 100 márkáért megvásárolhatta.

Okmányok és más följegyzések hosszú sora tanúskodik arról, hogy a XV., XVI. és XVII. században a város földesurai, magyar királyok, erdélyi fejedelmek, sőt török szultánok is újra, még újra megerősítik Debreczen vásártartási jogát, polgárainak pedig országszerte vámmentességet biztosítanak. II. Ulászló hétre emelte országos vásárainak számát, amelyek külön-külön 15 napig tartottak. Hunyadi Mátyás pedig, főképpen az erdélyi szászok panaszára, a kápalan iránt felgerjedt nagy haragjában, Váradtól elvévén az árumegállító jogot, azt 1477-ben Debreczennek adományozta. E jog röviden abból állott, hogy minden idegen kereskedőnek, aki Debreczent útjába ejtette, bizonyos ideig áruját ki kellett raknia, hogy a debreczeni polgárok elővételi jogaikat gyakorolhassák. E joggal azonban Debreczen nem sokáig élhetett; de hogy mégis nagy kihatása volt a jövőre nézve, kétségtelen. A mohácsi vész után egymást érő zavarok, csaknem szakadatlanul tartó belső villongások, háborúk, a török uralom, de még Habsburgok uralma is, sehogy sem kedveztek a kereskedésnek. A zilált jogi viszonyok, mindenféle forgalmi nehézségek, nyomorúságos, járhatatlan utak, elszaporodott útonálló fosztogatók, rablók, a harminczad- és vámtisztek visszaélései, a rossz és hamis pénzek, a mértékek zavart okozó sokfélesége: mind-mind bajossá, felette kockázatosá és különösen veszedelmessé tették a kereskedői foglalkozást. Ehhez járult a közvéleménynek a kereskedésről való fonák felfogása. A kereskedőt „nemtelen, sőt gyalázó gyanúsításokkal terhelte”. Kalmár és uzsorás előtte egy fogalom volt. Olyan művelt, előkelő ember is, mint Verancsics Antal: a kalmárokat a világ nádályainak nevezte.

Mindezek ellenére a XVI. században és a XVII-dik első felében, népes és erős kereskedő-osztállyal dicsekedhettünk, amelynek igen tekintélyes része nem csak hogy magyar, hanem magyar nemes volt: Pesten, Budán, Székesfejervárt, Győrött, Magyaróváron, Komáromban, Nagyszombatban, Szegeden, Kecskeméten, sőt Pozsony és Morva-Bródban is számos gazdag, nagyhírű, tőzsgyökeres magyar kereskedő lakott; közülök nem egy olyan, aki egymaga évenként 5—6, 10—12 ezer forintot fizetett a király harminczadába. A vezető szerepet a magyar marhatózsérek játszották. Ezekről írja e kor kítűnő búvárlója, hogy „országfenntartó osztály volt. Rengeteg pénzt fizetett a kincstárba; magyarosított mindenfelé s az alföldi iskolák és egyházak, i. i. a protestáns iskolák és egyházak legnagyobb részét ezek a tőzsérek alapították”. Valóban nem nehéz kimutatni, hogy Debreczent is papjainak buzgalma mellett, világlátott kalmárai tették a reformáció híveivé. Méliusz Péter is egyik híres könyvét a „debreczeni áros népnek” ajánlotta. Mert a debreczeni kereskedők abban a korban az ország legnagyobb és legkiválóbb magyar kereskedői közé tartoztak.

Kereskedelmi területük pedig nem csak néhány vármegyére terjedt ki. Sokkal nagyobb volt, mint ahogy úgy találomra elgondolnók.

Összeköttetések nyomát nem a városi levéltárban kell keresnünk, amely efféle adatokban felelte szegény; hanem inkább a felsőmagyarországi és erdélyi szász városok, a bécsi udvari kamarai, a brünni tartományi, a nürnbergi kerületi, augsburgi és müncheni levéltárakban, a határ-harminczadok kimutatásaiban, a bécsi és auspitzi handgráfok számadásaiban találjuk. — Elkalandoztak Lemberg, Krakó és Boroszló, délen Nándorfejevár és a Szerémség felé. Üzletkörükbe tartozott csaknem minden áru, ami akkor a kereskedelmi forgalomnak tárgyát alkotta. Külföldre nyersterményeket, állatokat vittek ki; egyidejűleg tovább eladásra olasz, német, németalföldi

finomabb ipari műveket és keleti árúkat hoztak be. Mert a törököt éppen úgy elfogadták üzleti félnek, mint a szászit, svábot, lengyelt és morvát.

Leginkább szarvasmarhával, lóval, sóval, nyers bőrökkel és fémekkel (ezüsttel, rézzel) üztek kiviteli kereskedést. Árúikat Buda és Bécs között gyakran hajókon szállították. Jól értették az akkor veszedelmes kalandokkal járó kereskedésnek „s az utak megbálasztásának minden csínját-bínját”.

Megérdemlik, hogy a XVI. század leghíresebb debreczeni kereskedőit megnevezzem.

Vass Antalról Desewffy János azt írja 1557-ben, hogy saját költségén 200 magyar gyalogost tart s üzletében Kendy Ferencz 6000 arannyal részes. Szép Péter, Tamás deák és Mező Mihály kalmárainktól egyszerre háromezer tallér értékű portékát foglalt le, magukat pedig tömlőcbe vettette a gyulai bég, mert Ahmed agának nem tudták hamarosan megfizetni a tőle vásárolt czikkek árát. Veres Máté 1569-ben 125 mázsa réz árával, 100 000 török akcséval, Fehér Péter pedig 30 000 akcse készpénzzel tartozott Makón elhalt Hüszein török kereskedőnek. A magyaróvári kapitány 1548-ban jószágaival együtt elfogatta nemes Ságvári Benedek debreczeni nagytőzsért, mert állítólag tilos úton hajtotta falkáit Bécs felé. Ságváry uram, kiderülvén ártatlansága, a kamara rendeletére szabadult ki fogságából. 1598—1599-ben Kun Benedek, Vitalis Menyhért, Nagy Boldizsár, Török János, Balogh Péter, Szócs Benedek, Puskás János, Nagy Balázs, és Balogh János debreczeni tőzsérek hajtottak át a harminczadon a bécsi piacra nagyobb számú szarvasmarhát.

Enyingi Török János 1555-ben Nádasdy Tamásnak panaszolja, hogy a korponaiak Vác mellett megtámadták a Bécsből jövő debreczeni kereskedőket, egyet közülök lelőtték s másfélezer forint kárt okoztak nekik. Nagyságos Török úr törvényt kér a támadók ellen; különben maga megy fel a királyhoz ő felségéhez.

Voltak nagy lókereskedőink is. — Cséffy László és Nagy László 1558-ban 120 csődört adtak el Lengyelországba, 65 csődört valami oroszoknak és 40 lovat Tury Vitalisnak. Ismét 1559-ben ugyanezek Tury Vitalisnak „kettő héán kétszáz csődört” Hysek János 1559. és 1560-ban Debreczenben és Homonnán oroszoknak és másoknak 264 csődört adott el. Bak János debreczeni polgár 1558-ban 100, Dobra Gáspár és Sziógyártó János Varannói Miklós deáknak 175, Komoróczy Jánosnak 100, és 1559-ben Csiga Benedeknek 622 csődört adtak el.

Ilyen debreczeni lókereskedők voltak még akkor Vörös Mihály, Züch Gergely, Farkas János, Faragó Boldizsár, Kovács Benedek, Balázs deák, aki 1557-ben Foris Imre debreczeni polgárnak és orosz papoknak 214 csődört adott el; ennek a Balázs deáknak társa a már említett Fejér Péter, aki 1560-ban 148 csődört adott el. Sőt nagy és kis bőrkereskedők is kiteltek az élelmes debreczeniekből. Elég egy példa. Nemes Törödsy Mihály uram ezrével szedte össze a nyersbőrt.

1587-ben Tóthfalusi István, Kovács Márton és Tánczos Gáspár Dunán kereskedő debreczeniek Pálffy Miklós előtt a komáromi és bodoki vámosok ellen amiatt panaszolkodtak, hogy egy hajótól 10, más hajótól 6 forintot, ezen kívül négy gyertyatartót, 20 hüvely kést, 4 úrnak való poharat és 6 narancsot zsaroltak rajtuk.

De valamennyit felülmúlta nemes Tar István uram, aki a kuruczkirály, gróf Thököly Imre szépapjának, Tököly Sebestyén nagyszombati kereskedőnek, a bécsi udvar egyik akkori bankárának ügynöke, üzlettársa, maga is gazdag kereskedő volt. Azután Duskás István debreczeni főbíró, csegei földesúr, aki a külföldi levéltárakban mint kiváló marhatenyésztő és marhakereskedő szerepel, „korának egyik legderekkabb embere, kinek a török előtt nagyobb tekintélye volt, mint valamennyi német generálisnak”. Debreczen legnagyobb kereskedője azonban a XVI. század közepén Szabó Máté volt, akinek a belgrádi és Budai török kereskedők 50 000 forintig hiteleztek.

Mikor Székely Antal 1565-ben nyíri „dúló, fosztó latrokkal” Debreczent kirabolta s harmadfél-százezer forintnál többet érő ezüstöt, marhát, krakói, bécsi s törökországi árút harácsolta, akkor Szabó Máté boltját is felprédálta. Ebből a bécsi udvar és a török díván között hosszas diplomáciai tárgyalás keletkezett. Mert a nagyvezér követelte az 50 000 frt ot. Végre is a szorongatott bécsi kormány — Székely Antal az ő híve lévén — beszterczebányai rezet adott Szabónak kárpótlásul, hogy a török adósságot megfizethesse.³

A XVII. században nagyon aláhanyatlott úgy általában az egész magyar, mint a debreczeni kereskedelem. A törzsökös magyar kereskedőket a dunamelléki városokból egyfelől német, másfelől rác és görög kalmárok szorították ki lassankint. Emek a törökökkel kötött békeszerződéseknek a hazai kereskedők rovására szolgáló különféle kedvezéseit aknázták ki; amazok, t.i. a németek, az uralkodó-ház pártfogásával jutottak túlsúlyra. Egyébként is e korban, II. Ferdinánd uralkodása idejében jelentkezik először a maga rideg valóságában az a vámrendszer, amely az osztrák örökös tartományok gyarmatává süllyesztette lassankint hazánkat.

Debreczenre nézve különösen nagy csapásként nehezedett a független Erdély elgyöngülése és romlása. Bethlen és az öreg Rákóczi ereje nem állott többé Debreczen háta mögött. Más szerencsétlenségek is sújtották a magára hagyatott várost. 1675-ben Strassoldó, 1683-ban Karaffa irtózatoss módon megsarczolták Debreczent. Ez a két osztrák generális milliókra menő kárt tett a lakosságnak; többet, mint száz év alatt valamennyi török basa és tatár khán együtt véve. Száz, meg száz polgár jutott koldusbotra miattok; a város népének és házainak száma hirtelen felénnyire apadt. Erre az időre esik az is, hogy a város ellenére, fejedelmi kiváltság-levél erejénél fogva megfészkeltek magokat a görög kalmárok is. Ámbár számuk tíznél több nem lehetett, a helybeli kereskedő-rend, meg a tanács méltán veszedelmes versenytársakat látott bennek s ama kort jellemző felfogásból indulván ki, hogy — amint ők mondták — „Városunk szabadsága nem idegen nemzetnek suffragál, hanem csak nekünk, haza fiainak”, sokféle módon igyekeztek kitudni őket Debreczenből. Egyetlen házat is csak ravasz fondorlattal tudott megvásárolni a tíz görög. A tanács súlyos adókkal szorongatta őket; annak a háztulajdonos polgárnak rendes adóját pedig, aki görög részére szállást, boltot mert adni, ötvenszeresére, százszorosára emelte. Az élelmes görögök nálunk nem is tudtak soha zöld ágra vergődni. Végre is a sok zaklatást megunták s éppen akkor hagyták itt Debreczent, amikor Lipót király templom építésre is engedelmet adott nekik, 1699 körül.

Ez időben, a legmostohább körülmények között is, még mindig nagy számú, tekintélyes kereskedője volt Debreczennek; ámbár összeköttetések már nem olyan messze nyúlók; vállalataik sem oly nyereségesek, mint a XVI. század nagy marhatőzséreié. Mert a magyar kereskedelemnek először is különösen ezt az ágát törte le a bécsi kormány és szárnyát akkor bontogató bécsi monopólium. Érdekes, hogy a sókerkedelem mégis különösen a török uralom végén vált országos jelentőségűvé. Nem csak a tiszai részeken és Felsőmagyarországon, nem egész Magyarország nyugati részein néha százával özönlik el a debreczeni sósszekerek a városokat és vásárokat. Komáromban, Győrött, Nagyszombatban, Pozsonyban minden vásáron ott találjuk a debreczeni sósokat. S míg ez a nagyarányú kereskedelem egyrészt a debreczenieknek jelentékeny hasznot hajtott, addig másrészt nekik köszönhetjük, hogy az osztrák sőt Magyarország legnagyobb részéből kiszorították. Saját országos vásárai is nagyhírűek, látogatottak és jövedelmezők. A vároznak még a legrosszabb években, 1676—1684 között is jelentékeny bevétele volt vásári helypénzekből. A XVII. század elejéről is névszerint ismerünk több debreczeni nagy kereskedőt.

3 Dr. Takács Sándor úr szíveségéből kapott igen becses adatok.

Nemes Almásy István, Kassa városának egyik legelőkelőbb kalmára, hosszú ideig főbírája, ki maga is Debreczenből szakadt Kassára, 1602-ben Földváry Dániel deák, Kovácsi Mihályné és Vörös Bertalanné debreczeni kereskedőktől 1700 forint értékű posztót, karasiát, fodor iglert, aranyos végű török patyolatot, homlokszorító fedelet, ulmárt és selymes vásznat vásárolt. Ugyanez időben debreczeni Törösvi Mihály 1400 drb marhabőrt adott el Szegedi György kassai polgárnak egy bécsi kereskedő számára. Különben is nemességgel dicsekvő debreczeni kalmárok sem vetették meg abban az időben a marhabőrrel való kereskedést. Az imént említett Törösvi 6000 darab marhabőrre kötött üzletből kifolyólag 1606-ban elengedi kállói Nagy Demeternek 1800 forintnyi követelését; viszont Demeter úr Törösvivel szemben lemond 6300 forintnyi követeléséről. Ebben az évben Szegedi Mihály kalmár 4200 forint erejéig letiltja Törösvi javait. Törösvi Mihály mellett kiváló debreczeni kereskedő a XVII. század elején Földváry Dániel senator is. 1607-ben Földváry Dániel deák és ifj. Kádas István — szintén debreczeni kalmár —, Szijgyártó Jánostól 12 994 forinton vett bizonyos marhák miatt perelnek egymással a tanács előtt. Ennyi pénz pedig akkor annyit ért, mit ma körülbelül kétszázezer korona.

A város legelőkelőbb családai e korszakban mind kereskedők. Ilyenek: Bánki, Barcza, Váradai, Baranyi, Csehi, Csipkés Komáromi, Czégény, Cselődi, kisszántói Dobozy, Dobrai, jenei Domján, Egri, Ecséri, Faragó, Fodor, Galgóczi, Gyárfás, Győri, Gyarmati, Gyulai családok. Harsányi, Király, Kollát, Kondorosi, Mike, Munkácsi, Oláh, Pap, Pataki, Székely, Széles, Szencsér, Szaniszlai, Szatmári, Vigkedvű, Vértesi, jenei Takács és Ungvári. Ezeknek tagjai a még nagyobb számmal levő iparos-rendekkel vetélkednek a főbírói, esküdtbírói és senatori székekért. Szóval a város oszlopos férfiai, vezetői, előljárói csaknem kivétel nélkül kalmárok és mesteremberek. Közülök több nemcsak armális, hanem birtokos nemes.

Ebből a dolgos, élni tudó, halálos veszedelmektől is vissza nem riadó, kemény fajból származott, hogy még csak egy tipikus nevet említsek Szikszai Kis Péter uram is, a Csapó-utcán lakó kalmárczúvis, aki még áruit kínálgatva, a török tábornok és török hódoltságán levő városokat járta, az alatt olyan hasznosan kémkedett a keresztény seregek javára, hogy a király később nemességgel s néhány biharmegyei elpusztult faluval jutalmazta meg érdemeit. Szikszai Kis Péter kisebb mértékben éppen azt cselekedte, amit később Harukker báró Békés területén nagyban. Vagyis újra benépesítette az elpusztult Jákóhodost, Hegyközkovácsit, Hegyközpályit és Jankafalvát. Egyik vejének utódai ma is élnek Debreczenben. Még az ősi vagonból is van valami a kezükön.

Városunk régi iparának és kereskedelmének ismertetését ezzel be is fejezem. A környező természeti viszonyok hatása alatt és sajátos helyi okok miatt bármennyire szegényes külsejű, inkább nagy faluhoz hasonló, építkezésben, csinoságban, kényelemben és biztonságban elmaradott volt is Debreczen: mégis századok folyamán szorgalmas kézműves és kereskedő polgárai minden jogcímet megszereztek ahhoz, hogy itthon és a külföldön már hajdan is Magyarország legkiválóbb városának, a nemzeti kultúra zászlóhordozójának tekintsék és ismerjék.

Mi, akik büszkéek vagyunk arra, hogy Debreczen — a mi szűkebb értelemben vett édes hazánk —, valóban fényes múltnak, gazdag és tanulságos történetnek dicsőségét is örököltük e minket tápláló földdel együtt. . . Kinek szívét nem hevíti az a vágy, az a kötelességérzet, hogy hagyományos polgárerények és polgári foglalkozások: ipar és kereskedelem, a jövőben minél nagyobbá, virágzóbbá és szebbé fejlesszék Debreczent?!